

ЎЗБЕКИСТОНДА МИЛЛИЙ ҲИСОБЛАР ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ БОРАСИДА АМАЛГА ОШИРИЛАЁТГАН ИШЛАР ТАҲЛИЛИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10542381>

Мамаджанов Аброрали Аширалиевич,
Статистика агентлиги бошқарма бошлиғи,
И.ф.ф.д. (PhD)
e-mail: a.mamadjanov@stat.uz

***Аннотация:** Мамлакатда содир бўлаётган ижтимоий-иқтисодий ҳодисаларни статистик кўрсаткичларда тўлиқ ва тўғри акс эттирилиши олиб борилаётган кенг кўламли ислохотлар натижасини чуқур таҳлил қилиш, шунингдек, берилаётган имтиёзлар, киритилаётган инвестициялар самарадорлигини тўғри баҳолаш ҳамда улар асосида ҳолис қарорларни қабул қилиш ҳамда самарали режаларни ва дастурларни ишлаб чиқиш имконини беради. Мазкур ҳолат миллий ҳисоблар кўрсаткичларини халқаро услубиётларга мувофиқлаштиришнинг қанчалик долзарб масала эканлигини кўрсатади.*

***Калит сўзлар:** ижтимоий-иқтисодий, статистик кўрсаткичлар, кенг кўламли ислохотлар, миллий ҳисоблар тизими.*

РЕАЛИЗАЦИЯ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ СИСТЕМЫ НАЦИОНАЛЬНЫХ СЧЕТОВ В УЗБЕКИСТАНЕ АНАЛИЗ НЕЗАВЕРШЕННОЙ РАБОТЫ

Мамаджанов Аброрали Аширалиевич,
Статистика агентлиги бошқарма бошлиғи,
И.ф.ф.д. (PhD)
e-mail: a.mamadjanov@stat.uz

***Аннотация:** Полное и правильное отражение социально-экономических событий в стране в статистических показателях, глубокий анализ результатов масштабных реформ, а также правильная оценка предоставляемых благ, эффективности осуществленных инвестиций, и на их основе позволяет принимать беспристрастные решения и разрабатывать эффективные планы и программы. Эта ситуация показывает, насколько важно привести показатели национальных счетов в соответствие с международными методологиями.*

Ключевые слова: социально-экономические, статистические показатели, масштабные реформы, система национальных счетов.

IMPLEMENTATION ON IMPROVING THE SYSTEM OF NATIONAL ACCOUNTS IN UZBEKISTAN ANALYSIS OF WORK IN PROGRESS

Мамаджанов Аброрали Аширалиевич,
Статистика агентлиги бошқарма бошлиғи,
И.ф.ф.д. (PhD)

e-mail: a.mamadjanov@stat.uz

Abstract: Full and correct reflection of socio-economic events in the country in statistical indicators, an in-depth analysis of the results of large-scale reforms, as well as a correct assessment of the benefits provided, the effectiveness of the investments made, and based on them, making impartial decisions and developing effective plans and programs allows. This situation shows how important it is to align the indicators of national accounts with international methodologies.

Key words: socio-economic, statistical indicators, large-scale reforms, system of national accounts.

Ўзбекистон миллий статистика амалиётига МХТ халқаро услубиётини жорий қилиш ишлари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йилдаги 433-сонли қарорига асосан бошланган бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 январдаги ПФ-5635-сонли “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта уствор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги Фармони, 2019 йил 9 апрелдаги ПҚ-4273-сонли “Давлат бошқарувининг очиклиги ва шаффофлигини таъминлаш ҳамда мамлакатнинг статистика салоҳиятини ошириш юзасидан кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори [2] ҳамда 2020 йил 3 августдаги “Ўзбекистон Республикасининг миллий статистика тизимини янада такомиллаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4796-сонли Қарори МХТни статистика амалиётига кенг жорий қилишни янада жадаллаштиришда ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилди [3].

МХТ назарий асосларининг вужудга келиши ҳамда ривожланиши кўп йиллик тарихга эга бўлиб, халқаро миқёсда тан олинган биринчи МХТ халқаро

стандарты “МХТ-1953” ҳисобланади. Ушбу қўлланма 1968, 1993 ва 2008 йилларда янгиланиб, такомиллаштириб борилди.

“МХТ-2008” халқаро стандарты 2009 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) Статистика комиссиясининг 40-сессиясида қабул қилинган бўлиб, ушбу қўлланмада бир қатор муҳим иқтисодий жараёнларни статистик кўрсаткичларда ифодалаш услубиёти такомиллаштирилган. Ушбу стандартда МХТнинг асосий коцепциялари сақланиб қолган бўлиб, иқтисодиётнинг муҳим аспектларини ўзида акс эттирувчи ЯИМ ва миллий даромаднинг муҳим компонентлари бўйича тарифлар ва таснифлар янгиланди. Ушбу ўзгаришлар молиявий инструментлар, марказий банк фаолияти, илмий тадқиқотларга харажатлар, қуролланишга харажатлар, молиявий ва номолиявий активлар таснифи билан операцияларни ўз ичига олади. Ушбу стандарт “Тўлов баланси (6-тах)”, Истеъмол ва ишлаб чиқарувчи нархлари индекси бўйича халқаро қўлланма, Давлат молияси статистикаси халқаро қўлланмаси ва бошқа статистика соҳасидаги халқаро стандартлар ва қўлланмалар билан мувофиқликда ишлаб чиқилган.

Миллий ҳисоблар тизими (МХТ) иқтисодий фаолият натижаларини ифодаловчи ҳисоблар ва жадвалларнинг муайян тўплами шаклида тузилган, ўзаро боғлиқ статистик кўрсаткичлар тизимини ўзида акс эттирадиган халқаро услубиёт бўлиб, мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётининг барча жабҳаларини ўрганишга хизмат қилади.

2017-2023 йилларда Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги (Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси) томонидан миллий ҳисоблар кўрсаткичларини ҳисоблаш услубиётлари “МХТ-2008” халқаро услубиёти қоидаларига мувофиқлаштирилди ҳамда улар асосида қуйидаги ишлар амалга оширилди.

МХТ, давлат молияси статистикаси ва тўлов баланси кўрсаткичлари ўзаро мувофиқлаштирилди. Бунда, ЯИМ ҳисоб-китобларини давлат молияси статистикаси ва тўлов баланси маълумотларига мувофиқ равишда амалга ошириш ва Агентликнинг расмий веб-сайтида эълон қилиб бориш йўлга қўйилди. Ушбу ҳисоб-китоблар асосида ЯИМ ва у билан боғлиқ макроиқтисодий кўрсаткичларнинг 2010 йилдан йиллик ва 2017 йилдан чораклик динамик қаторлари шакллантирилди ва эълон қилинди.

ЯИМни дискрет чораклар асосида ҳисоблаш тажрибасини жорий этиш орқали чораклик миллий ҳисоблар такомиллаштирилди. Давлат статистика қўмитасининг 2021 йил 8 февралдаги “Тармоқлар кесимида иқтисодий

статистика кўрсаткичларини дискрет даврлар бўйича ҳисоблаш тажрибасини амалиётга жорий этиш тўғрисида”ги 2-сонли қарори қабул қилинди [4].

Дискрет чоракларга асосланган ЯИМ ҳисоб-китобларини амалиётга жорий этиш орқали чораклик миллий ҳисобларни такомиллаштириш мақсадида “Иқтисодий статистика кўрсаткичларини дискрет чораклар асосида шакллантириш тартиби” ишлаб чиқилди ва Давлат статистика қўмитасининг 2021 йил 31 мартдаги 9-сонли қарори билан тасдиқланди [5].

Ушбу услубий низом асосида иқтисодий фаолият турлари кесимида ЯИМнинг дискрет чораклар бўйича ҳисоб-китоблари амалга оширилди, 2017 йилдан динамик қаторлар шакллантирилди ва Статистика агентлигининг расмий веб-сайтида эълон қилинди.

“Ресурслар ва ишлатилиш” жадвалларини тузиш тажрибаси такомиллаштирилди. Корхоналарнинг ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркибини ўрганиш мақсадида 23 турдаги саволномалар ишлаб чиқилди ҳамда 2020 йилнинг май-август ойларида республиканинг барча ҳудудларида жами 31 961 та хўжалик юритувчи субъектлар (номолиявий корхоналар, банклар ва суғурта ташкилотлари, нодавлат нотижорат ташкилотлар в.б.)ни қамраб олган ҳолда танланма кузатувлар ўтказилди.

Кузатув натижаларига кўра аниқланган “Харажатлар-ишлаб чиқариш”нинг янгиланган коэффицентлари асосида 2019-2020 йиллар учун “Ресурслар ва ишлатилиш” жадваллари шакллантирилди ҳамда фойдаланувчиларга тақдим этилди.

2020-2023 йиллар давомида ХВЖ ва Осиё тараққиёт банки (ОТБ)нинг миллий ҳисоблар статистикаси бўйича техник кўмак миссиялари доирасида “Ресурслар ва ишлатилиш” жадвалларини тузиш тажрибаси такомиллаштирилди ҳамда бунинг натижасида мазкур жадваллар амалдаги 81 та тармоқ ва 81 та маҳсулотлар кесимидан 143 та тармоқ ва 143 та маҳсулотлар кесимига етказилди.

Халқаро тажрибани ўрганиш ҳамда “Ресурслар ва ишлатилиш” жадвалларини тузиш амалиётини такомиллаштириш мақсадида “Товарлар ва хизматлар ресурслари ва ишлатилиши жадвалларини тузиш бўйича услубий низом” ишлаб чиқилди ҳамда Давлат статистика қўмитасининг 2021 йил 16 декабрдаги 56-сонли қарори билан тасдиқланди [6].

Шунингдек, бугунги кунда Статистика агентлиги томонидан Халқаро валюта жамғармаси экспертларини жалб қилган ҳолда “Ресурслар ва ишлатилиш” жадвалларини доимий нархларда баҳолашни жорий қилиш йўналишида бир қатор ишлар олиб борилмоқда.

Статистик кўрсаткичлар ҳисоб-китобларига халқаро таснифлагичлар жорий этилди. ЯИМни Якуний истеъмол усулида ҳисоблашда давлат бошқаруви органларининг якуний истеъмол харажатлари “Давлат бошқаруви органлари функцияларининг таснифи” бўйича шакллантирилди. Якуний истеъмол усулида ҳисобланадиган ЯИМ таркибида уй хўжаликларининг якуний истеъмол харажатлари кўрсаткичи “Мақсадлар бўйича индивидуал истеъмол таснифи” асосида шакллантирилди. Капитал билан операциялар ҳисоби “Асосий фондлар таснифлагичи”ни жорий қилиш орқали такомиллаштирилди. Активларнинг турлари бўйича таснифлаш йўлга қўйилди.

Уй-жой эгалари томонидан ўз истеъмоли учун ишлаб чиқарилган яшаш хизматларини баҳолаш “МХТ-2008” халқаро услубиётига мослаштирилди. Уй-жой эгалари томонидан ўз истеъмоли учун ишлаб чиқарилган яшаш хизматларини баҳолаш бўйича Услубий низом ишлаб чиқилди ва Давлат статистика қўмитасининг 2020 йил 29 августдаги 31-сонли қарори билан тасдиқланди.

Ўз уйида яшаш бўйича шартли хизматларни баҳолаш ва ушбу хизматларни ЯИМ ҳисоб-китобларида акс эттириш йўлга қўйилди. Ўз уйида яшаш бўйича шартли хизматларни қўшган ҳолда ЯИМ ва у билан боғлиқ макроиктисодий кўрсаткичлар йиллик даврийликда 2010 йилдан ва чораклик даврийликда 2016 йилдан қайта ҳисобланди [7].

Ўзбекистонда рақамли иқтисодиётнинг ривожланишини баҳоловчи статистик кўрсаткичлар тизими ишлаб чиқилди. Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги ва Давлат статистика қўмитасининг “Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиёт статистикасини юритиш бўйича қўшимча чора-тадбирларни амалга ошириш ҳамда ахборот иқтисодиёти ва электрон тижорат йиғма кўрсаткичлар тизимини жорий этиш тўғрисида”ги қўшма қарори имзоланди. Ушбу қарор билан “Ахборот иқтисодиёти ва электрон тижорат” йиғма кўрсаткичи ҳамда унинг таркибига кирувчи фаолият турлари рўйхати тасдиқланди. “Ахборот иқтисодиёти ва электрон тижорат соҳаси бўйича ялпи қўшилган қиймат ҳажмини ҳисоблаш тартиби” ишлаб чиқилиб, Давлат статистика қўмитасининг 2021 йил 31 майдаги 16-сонли қарори билан тасдиқланди ҳамда амалиётга жорий этилди [8]. Молиявий воситачилик хизматлари ҳисоб-китоблари “МХТ-2008” халқаро услубиёти талаблари асосида ХВЖ ва ОТБ экспертларининг тавсияларига мувофиқ “Билвосита ўлчанадиган молиявий воситачилик хизматлари ишлаб чиқаришини ҳисоблаш бўйича услубий низом” асосида 2017-2022 йиллар учун амалга оширилди.

Молиявий воситачилик хизматлари ҳажми “МХТ-1993” услубиёти бўйича молиявий воситачилар томонидан олинган ва улар томонидан тўланган фоизлар ўртасидаги фарқ сифатида ҳисобланган ҳамда шартли тармоқнинг оралик истеъмоли сифатида бошқа хизматларга қўшган ҳолда акс эттирилган.

“МХТ-2008” услубиёти бўйича эса молиявий воситачилик хизматлари ҳажми кредит (депозит)ларнинг фоиз ставкалари ва базис ставкаси (кредитлар ва депозитлар бўйича ўртача фоиз ставкаси) ўртасидаги фарқни ҳисобот давридаги кредит (депозит)ларнинг ўртача қолдиғига кўпайтириш орқали институционал секторлар кесимида ҳисобланди. Мазкур услубиёт бўйича молиявий воситачилик хизматлари ҳажми иқтисодий фаолият турларининг оралик истеъмоли ҳамда уй хўжалиқларининг якуний истеъмолига тақсимланди.

Ялпи ички маҳсулотнинг таркибий қисmlарини баҳолашни такомиллаштириш орқали унинг тўлиқ қамровини таъминлаш ҳамда кузатилмайдиган иқтисодиётни баҳолаш ишларини амалга ошириш мақсадида 2023 йилнинг 7-25 август кунлари Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳрида уй хўжалиқларининг транспорт, яшаш ва овқатланиш, маданият, таълим ва соғлиқни сақлаш хизматларига харажатларини ўрганиш бўйича танланма кузатувлар ташкил этилди ва ўтказилди.

Халқаро таққослаш дастури (ХТД)да иштирок этиш юзасидан бир қатор ишлар амалга оширилди. Жумладан, ХТД бўйича Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДХ) мамлакатлари бўйича ҳудудий мувофиқлаштирувчи МДХ Давлатлараро статистика қўмитаси билан ҳамкорлик ўрнатилди. Статистика агентлигида МДХ Статистика қўмитаси ва Беларус Республикаси статистика хизмати мутахассислари иштирокида амалий семинарлар ўтказилди. 2021 йил учун МДХ статистика қўмитаси томонидан тақдим этилган 2200 дан ортиқ турдаги товарлар ва хизматлар бўйича Статистика агентлиги томонидан нархлар кузатувлари ўтказилди ҳамда кузатув маълумотлари махсус электрон жадвалларда умумлаштирилди. ХТД доирасида тақдим этилган “Қурилиш материаллари” ва “Инвестицион товарлар” гуруҳлари бўйича нарх маълумотларини шакллантириш юзасидан тегишли вазирлик ва идоралар билан ҳамкорлик йўлга қўйилди. Мазкур товарларнинг ўртача нархлари тўғрисидаги статистика маълумотлар шакллантирилди ҳамда гуруҳлар бўйича Харид қилиш паритети (ХҚП)ни ҳисоб-китобларини амалга ошириш учун МДХ статистика қўмитасига тақдим этилди. Ўзбекистон Республикасининг “ХТД-2021”да иштирок этиши юзасидан барча зарурий маълумотлар шакллантирилди ва МДХ Статистика қўмитасига тақдим этилди.

Ўзбекистон статистика соҳасида МХТни такомиллаштириш бўйича келгусида амалга оширилиши режалаштирилаётган ишлар қуйидагилардан иборат:

- ЯИМни доимий нархларда ҳисоблаш услубиётини янада такомиллаштириш (базис йилининг ўртача нархларида ҳисоблаш ва икки мартаба дефляция қилиш усулини жорий қилиш);

- “Харажатлар ва ишлаб чиқариш” жадвалларини доимий нархларда баҳолаш амалиётини жорий этиш;

- Кузатилмайдиган иқтисодиётни баҳолаш амалиётини халқаро тавсиялар асосида такомиллаштириш;

- МХТ соҳасида кадрлар салоҳиятини янада ошириб бориш.

Қайд этилган асосий йўналишлар бўйича тизимли ишларни йўлга қўйиш, мавжуд муаммоларни бартараф этиш, қўйилган вазифаларни тўлиқ бажариш натижасида МХТ кўрсаткичларининг сифати яхшиланиши ва шаффофлиги ошишига эришилади. Бу эса, ўз навбатида, мамлакатимиз миллий иқтисодиётини янада кенгроқ тавсифлаш, макроиқтисодий кўрсаткичлар ҳисоб-китобларини халқаро услубиётга мувофиқлаштириш орқали статистик кўрсаткичларнинг халқаро таққослаш даражасини ошириш, макроиқтисодий таҳлилни амалга ошириш имкониятларини кенгайтириш, шунингдек, Ўзбекистон иқтисодиётини акс эттирувчи кўрсаткичларнинг хорижий инвесторларга янада тушунарли бўлиши ҳамда мамлакатимизнинг инвестициявий жозибadorлигини ва халқаро рейтинглардаги ўрнини яхшилаш каби ижобий натижаларга эришиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (REFERENCES)

1. Ўзбекистон Республикасининг “Расмий статистика” тўғрисидаги Қонуни, 01.08.2021 й. ЎРҚ-707-сон, Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 12.08.2021 й., 03/21/707/0780-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат бошқарувининг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлаш ҳамда мамлакатнинг статистика салоҳиятини ошириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4273-сон Қарори, Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.04.2019 й., 07/19/4273/2914-сон.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг Миллий статистика тизимини янада такомиллаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4796-сонли Қарори, 03.08.2020 йил, Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 04.08.2020 й., 07/20/4796/1136-сон.

4. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2021 йил 8 февралдаги “Тармоқлар кесимида иқтисодий статистика кўрсаткичларини дискрет даврлар бўйича ҳисоблаш тажрибасини амалиётга жорий этиш тўғрисида”ги 2-сонли қарори.
5. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2021 йил 31 мартдаги “Иқтисодий статистика кўрсаткичларини дискрет чораклар асосида шакллантириш тартибини тасдиқлаш тўғрисида”ги 9-сонли қарори.
6. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2021 йил 16 декабрдаги “Товарлар ва хизматлар ресурслари ва ишлатилиши жадвалларини тузиш бўйича услубий низомни тасдиқлаш тўғрисида”ги 56-сонли қарори.
7. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2020 йил 29 августдаги “Уй-жой эгалари томонидан ўз истеъмоли учун ишлаб чиқарилган яшаш хизматларини баҳолаш бўйича услубий низомни тасдиқлаш тўғрисида”ги 31-сонли қарори.
8. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2021 йил 31 майдаги “Ахборот иқтисодиёти ва электрон тижорат соҳаси бўйича ялпи қўшилган қиймат ҳажмини ҳисоблаш тартибини тасдиқлаш тўғрисида”ги 16-сонли қарори.
9. Европейская комиссия, Международный валютный фонд, Организация экономического сотрудничества и развития, Организация Объединенных Наций и Всемирный банк (2012), “Система национальных счетов 2008”.
10. И.Д.Масакова ”Состояние и перспективы развития системы национальных счетов России” Вопросы статистики. 6/15 С. 4-8.
11. Ю.Н.Иванов “К вопросу преподавания СНС в экономических вузах” Вопросы статистики. 2020. Т. 27. № 2. С. 85-95.
12. Башкатов Б.И., Рябушкин Б.Т. Практикум по национальному счетоводству. М.: Финансы и статистика, 2004. – 319 с.
13. Башкатов Б.И. Национальное счетоводство. Учебник. М.: Финансы и статистика, 2005.– 607 с.
14. www.imf.org.